

**RUSSISCHE EMIGRANTENPOËZIE
IN DE LS COLLECTIE**

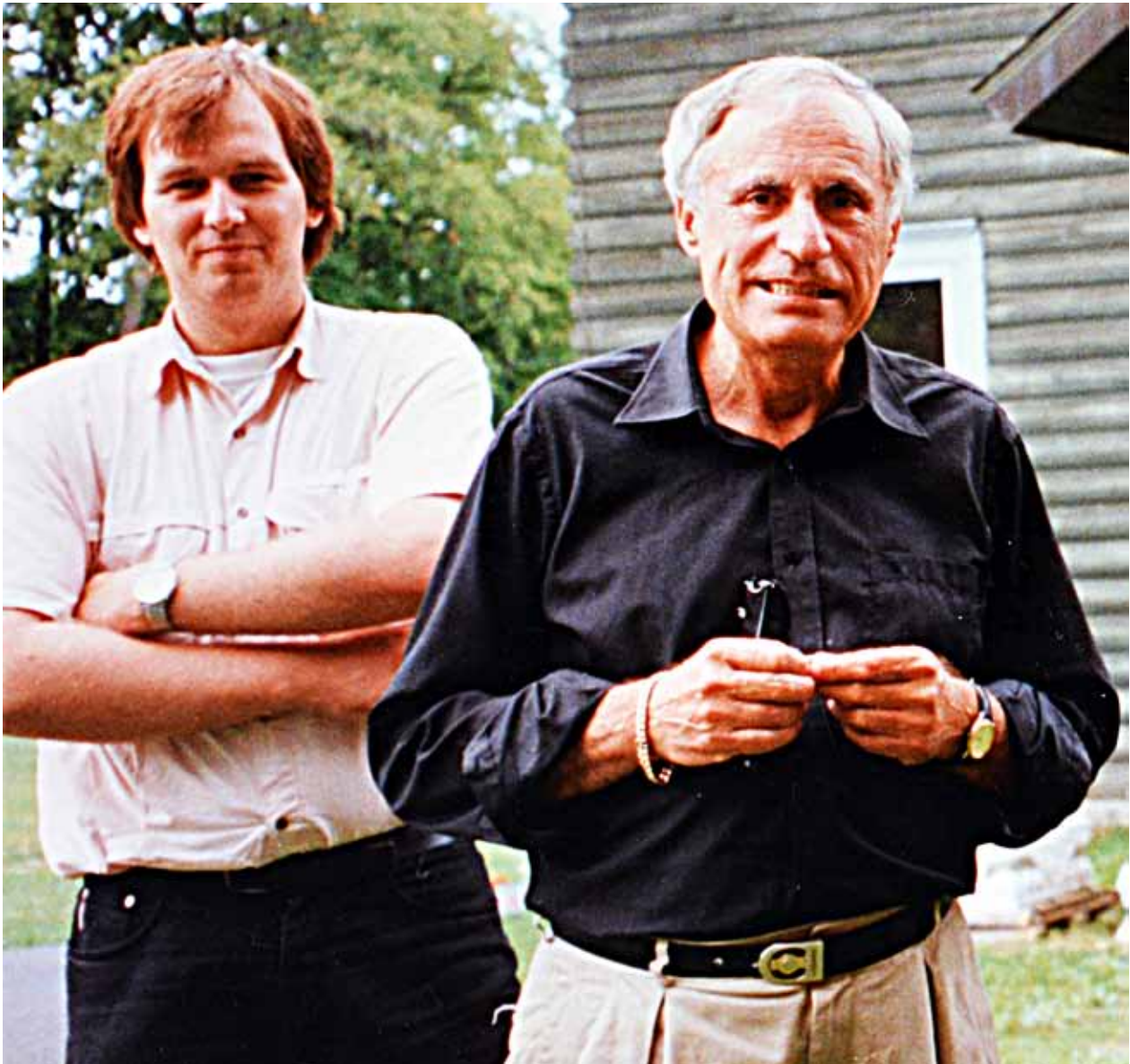
WILLEM G. WESTSTEIJN

In de LS collectie van het Van Abbemuseum bevindt zich een groot aantal uitgaven van poëzie van de Russische emigratie, ongeveer 1200 afzonderlijke bundels en ruim 200 almanakken, anthologieën en verzamelbundels. Het meeste hiervan is eerder bijeengebracht door Emmanuel Sztein (1934-1999), wiens gehele collectie Russische emigrantenpoëzie na zijn dood is overgenomen door Albert Lemmens en Serge Stommels.

EMMANUEL SZTEIN

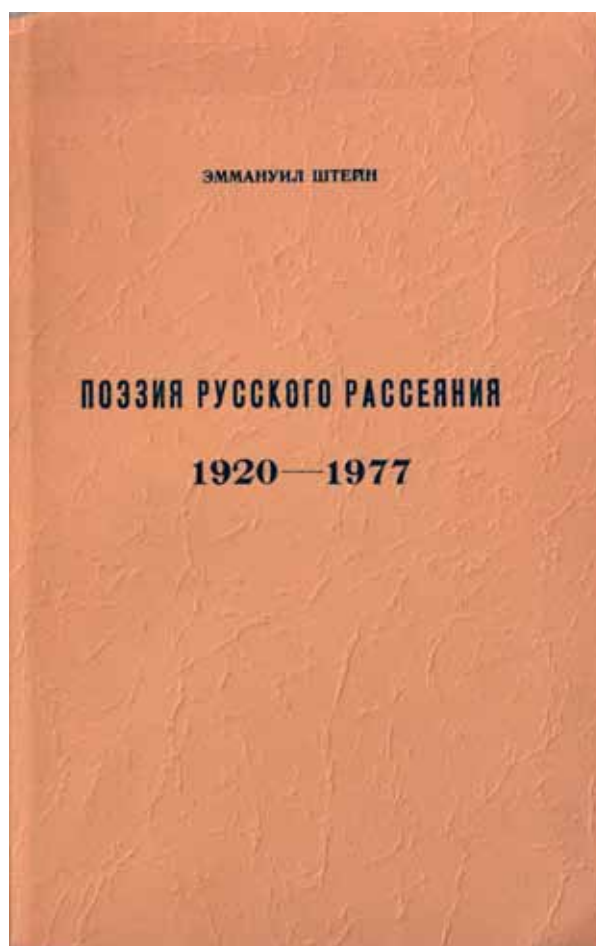
Emmanuel Sztein (afb. 1) is in 1934 geboren in de Poolse stad Belostok. In 1940 slaagde hij erin samen met zijn ouders, Joodse artiesten, uit het getto van Warschau naar de Sovjet-Unie te ontkomen. In 1961 keerde hij terug naar Warschau, waar hij Russische literatuur en geschiedenis doceerde aan de Warschause universiteit en zich bekwaamde in het schaken (grootmeester is hij niet geworden, wel meester). In 1966 werd hij gearresteerd vanwege een artikel waarin hij de werkelijke toedracht beschreef van de moord op de Poolse officieren in Katyn en zat hij een jaar gevangen. In de gevangenisbibliotheek bevond zich een flinke hoeveelheid Russische emigrantenuitgeverij, die Sztein gretig las en die hem ertoe aanzette zich nader te verdiepen in dit tot dan toe nauwelijks ontgonnen terrein.

Afb. 1. Serge Stommels (links) en Emmanuel Sztein (rechts) in Claverack (NY) 1997

Na zijn vrijlating emigreerde Sztein samen met zijn vrouw naar de Verenigde Staten. Hij doceerde enige tijd aan de Universiteit van Yale en werd de persattaché van de Russische schaker Viktor Kortsnoi. Al snel na aankomst in Amerika begon hij zich toe te leggen op het bijeenbrengen van gegevens over de Russische emigratie, in het bijzonder over alles wat te maken had met de boekuitgaven van de na de Revolutie en de Tweede Wereldoorlog over de hele wereld verspreid geraakte Russische schrijvers en dichters. Hij verzamelde niet alleen gegevens over deze uitgaven in bibliotheken in Amerika en West-Europa, maar probeerde ook zelf zo veel mogelijk in handen te krijgen, zodat bewaard zou blijven wat anders misschien verloren zou gaan: veel uitgaven waren gepubliceerd in kleine oplagen en door onbekende auteurs voor wie nauwelijks belangstelling was. Kwaliteit speelde voor Sztein geen rol. Ook matige of zwakke schrijvers en dichters hebben, zo meende hij, invloed op hun tijdgenoten en weerspiegelen het culturele leven van een bepaalde periode of groep. Als hij de ook minder waardevolle geschriften niet zou redden van de ondergang, zouden ze definitief verdwijnen uit het geheugen van de mensheid. Zijn verzameling bevat uitgaven van de belangrijkste uitgeweken dichters, maar ook van minder spraakmakende en van totaal onbekende, die in geen enkele encyclopedie of naslagwerk zijn terug te vinden. Het gaat in totaal om zo'n 600 dichters.

Gesteund door het eerste, tegelijk fundamentele, boek over de literatuur van de Russische emigratie, *Russkaia literatura v izgnanii: Opyt istoricheskogo obzora zarubezhnoi literatury* ('Russische literatuur in ballingschap: Proeve van een historisch overzicht van de buitenlandse literatuur', New York, 1956) van de bekende criticus Gleb Struve¹ en de *Bibliography of Russian Émigré Literature, 1918-1968* (Boston, 1970) van L.A. Foster, bracht Sztein in 1978 zijn *Poeziia russkogo rasseianiia 1920-1977* ('Poëzie van de Russische diaspora 1920-1977', Ashford, Connecticut) (afb. 2) uit. Het boek bevat de bibliografische gegevens van een groot aantal uitgaven van Russische poëzie gepubliceerd buiten Rusland. Twintig jaar later wilde Sztein een nieuwe bibliografie uitbrengen, nu niet van alle boeken waarvan hij de gegevens had, maar alleen van wat hij zelf had bijeengebracht in zijn persoonlijke collectie. Ten gevolge van zijn ziekte en dood in 1999 heeft hij dit plan niet kunnen realiseren, maar zijn weduwe, Olga Sztein, heeft ervoor gezorgd dat de bibliografie er toch is gekomen. Deze is in 2000 verschenen

Afb. 2

Afb. 3

onder de titel *Poeziia russkogo zarubezh'ya v biblioteke Emmanuila Shteina* ('Poëzie van het Russische buitenland in de bibliotheek van Emmanuel Shtein', Orange, Connecticut) (afb. 3) bij de door Shtein in 1985 opgerichte uitgeverij Antiquary. De bibliografie van 1978 telt, vanzelfsprekend, meer titels, maar in de nieuwe bibliografie staat anderzijds nogal wat waar Shtein in de tussenliggende jaren de hand op heeft kunnen leggen en waar hij in 1978 nog geen weet van had. De collectie is uniek. Er is geen bibliotheek in de wereld, laat staan een andere privéverzameling, die zo veel oorspronkelijke uitgaven bevat van de Russische poëzie in de emigratie. De collectie is ook in een ander opzicht heel waardevol. Sinds 1989 is de belangstelling voor de Russische literatuur in de emigratie enorm toegenomen, in het bijzonder in Rusland zelf.² De prijzen van de oorspronkelijke boekuitgaven zijn daardoor de laatste jaren met sprongen gestegen.

DE EERSTE GOLF VAN DE EMIGRATIE

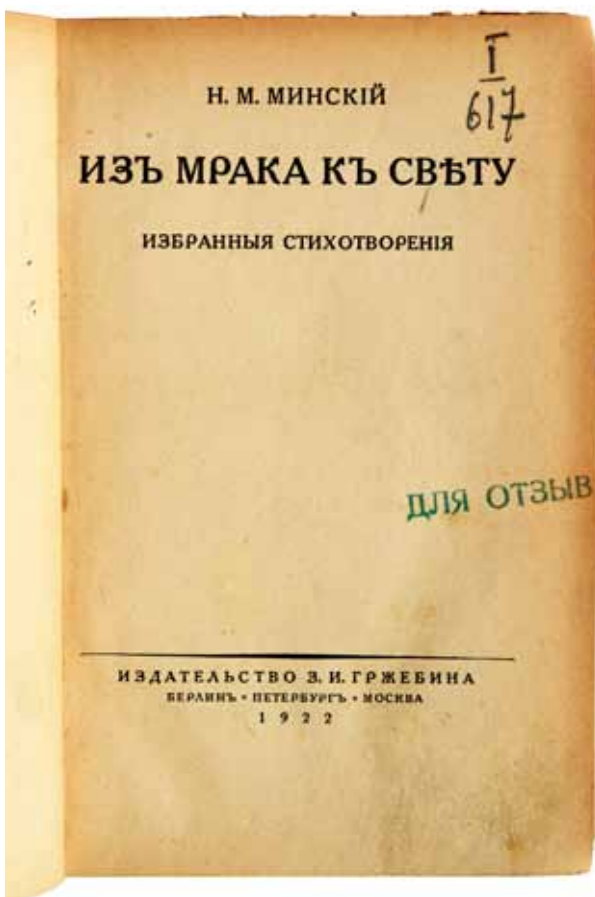
Na de Revolutie van 1917 en na de nederlaag van de Witten in de burgeroorlog die volgde op de Revolutie heeft een groot deel van de Russische schrijvende intelligentsia,

beducht voor de bolsjewistische terreur, Rusland verlaten. Onder haar bevond zich een groot deel van de gevestigde schrijvers en dichters, de *fine fleur* van de Moskouse en Petersburgse literaire wereld: Ivan Bunin, de latere Nobelprijswinnaar, Zinaida Hippus en haar echtgenoot Dmitrii Merezhkovskii, Aleksei Remizov, Konstantin Bal'mont, Igor' Severianin, Viacheslav Ivanov; ook een aantal veelbelovende jongeren vertrok, onder wie Marina Tsvetaeva, Georgii Ivanov, Vladislav Khodasevich, Mark Aldanov, Georgii Adamovich, Vladimir Nabokov. De meesten van hen kwamen terecht in Berlijn en Parijs, een kleiner deel in Oost-Europese hoofdsteden als Praag, Warschau, Belgrado en Sofia. Ook Harbin, in het Noord-Oosten van China, waar zich in het kielzog van generaal Koltsjak, die met het Witte Leger door heel Siberië trok, een grote groep Russen vestigde, werd een niet onbelangrijk centrum van de Russische cultuur.

BERLIJN

Berlijn gold tot halverwege de jaren twintig als de 'literaire hoofdstad' van de Russische emigratie. Er woonden zo'n 100.000 Russen, die mede dankzij de traditioneel goede Duits-Russische culturele betrekkingen, waar ook de Eerste Wereldoorlog geen afbreuk aan had kunnen doen, al gauw begonnen met hun eigen kranten, tijdschriften en uitgeverijen. Er waren in Berlijn op een gegeven moment niet minder dan twintig Russische boekwinkels en zeventien gerenommeerde Russische literaire uitgeverijen. Die gaven, naast boeken van de emigranten, ook werk uit van schrijvers en dichters die Rusland niet hadden verlaten, maar in de tijd van de burgeroorlog en de moeilijke economische situatie daarna weinig mogelijkheden hadden in eigen land te publiceren. Er werden zelfs, met financiële steun van de Sovjetregering, boeken uitgegeven met als plaats van uitgave Berlijn-Petrograd of Moskou-Berlijn. Sovjetschrijvers konden nog betrekkelijk vrij reizen, sommigen bezochten Berlijn of woonden er een tijdlang alvorens naar hun vaderland terug te keren. De Russische literatuur zette zich na de Revolutie voort in Berlijn: een onderscheid tussen Sovjet- en emigrantenliteratuur was nog nauwelijks te maken. 'Voor ons bestaat er op het gebied van het boek geen scheiding tussen Sovjet-Rusland en de Emigratie. Het Russische boek, de Russische literatuur vormt een eenheid op beide oevers,' schreef in 1921 de redacteur van het Berlijns-Russische tijdschrift *Russkaia kniga* ('Het Russische boek'). Dat veranderde toen in de Sovjet-Unie de censuur geleidelijk

Afb. 4

Afb. 5

strenger werd, reizen naar het buitenland niet meer werd toegestaan en ook de import van Russische literatuur uit Berlijn werd stopgezet. De Russische uitgeverijen in Berlijn moesten zich noodgedwongen beperken tot wat de emigranten hen aanleverden, waardoor er een aantal failliet ging. Niettemin bleef Berlijn, ook toen Parijs de rol ervan als centrum van de Russische emigratie had overgenomen, tot in de jaren dertig een belangrijke bijdrage leveren aan de boekproductie van de emigranten. Ook schrijvers en dichters die zich hadden gevestigd in Praag of Warschau en zelfs in Parijs, publiceerden hun werk vaak in Berlijn.

Een van de oudste geëmigreerde Russische dichters die zich na de Revolutie een tijdlang in Berlijn vestigden (later ging hij naar Londen, nog later naar Parijs) was Nikolai Minskii (1855-1937). Hij behoorde tot de zogenaamde 'decadenten', voorlopers van de symbolisten, en publiceerde zijn eerste dichtbundel in 1877. Hij was een productief dichter, maar publiceerde in de emigratie slechts één, zij het volumineuze, bundel: *Iz mraka k svetu* ('Van het duister in het licht', Berlijn, 1922) (afb. 4). De bundel bevindt zich in de collectie, net als in Berlijn uitgegeven bundels van de niet in Berlijn wonende Zinaida Hippus (1869-1945), en wat jongere dichters die in Rusland al naam hadden gemaakt en hun beste werk in de emigratie schreven: Marina Tsvetaeva

(1892-1941), die in 1939 naar de Sovjet-Unie terugkeerde, en Vladislav Khodasevich (1886-1939). Tsvetaeva publiceerde haar bundels *Razluka* ('Scheiding', Moskou-Berlijn, 1922) (af. 5) en *Remeslo* ('Beroep', Moskou-Berlijn 1923) bij uitgeverij Helikon, Khodasevich zijn respectievelijk tweede en vierde poëziebundel, *Schastlivyi domik* ('Het gelukkige huisje', Berlijn, 1922) (afb. 6) en *Tiazhëlaia lira* ('De zware lier', Berlijn, 1923) bij de in die jaren meest vooraanstaande Berlijnse uitgever van Russische literatuur Z.I. Grzhebin. Khodasevich' eerste en derde dichtbundel ontbreken in de collectie, aangezien deze in Rusland zijn gepubliceerd en dus strikt genomen niet tot de emigrantenpoëzie behoren; de eerste bundel verscheen in Moskou in 1908, de derde eveneens in Moskou in 1920.

De - jonge - dichter die in Berlijn de meeste aandacht trok was ongetwijfeld Vladimir Nabokov (1899-1977). Hij was in 1919 geëmigreerd, studeerde enkele jaren in Cambridge en ging in 1922 naar Berlijn, waar hij vijftien jaar zou wonen tot zijn vertrek naar Parijs en later naar Amerika. Nabokov publiceerde in Berlijn onder het pseudoniem Vladimir Sirin drie dichtbundels. In zijn bibliografie van 1978 noemt Sztein ze alle drie, maar in zijn eigen collectie bevindt zich alleen de bundel *Grozd'* ('Tros', Berlijn, 1923). Het is een klein boekje van 64 bladzijden, dat volgens een aantekening voorin een eigenaar in Harbin heeft gehad en door die eigenaar of een van zijn

Afb. 7

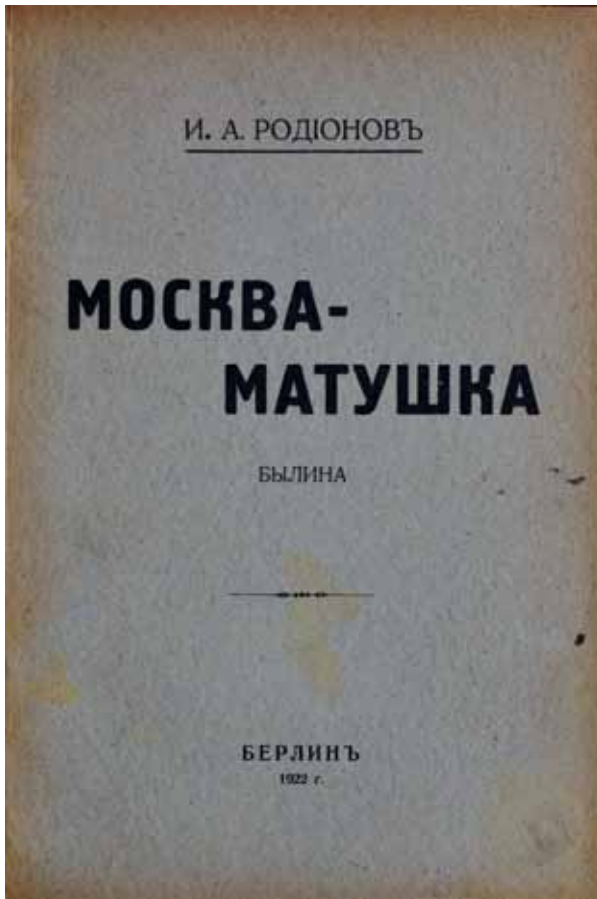
ВЛАДИСЛАВЪ ХОДАСЕВИЧЪ

СЧАСТЛИВЫЙ ДОМИКЪ

ВТОРАЯ КНИГА СТИХОВЪ

ИЗДАНИЕ ТРЕТЬЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО З. И. ГРЖЕБИНА
БЕРЛИНЪ * ПЕТЕРБУРГЪ * МОСКВА
1922

Afb. 8

voorgangers van een paarslinnen buitenkant is voorzien (afb. 7). De gedichten erin zijn technisch bepaald niet slecht – er is duidelijke invloed van Blok, Bunin en Bal'mont – maar inhoudelijk niet bijzonder met, wat typisch is voor veel van de 'mindere' emigrantenpoëzie, sentimenteel verlangen naar het verleden en het vaderland: 'O proshloe moe, ia setovaty!' ('O mijn verleden, ik heb geen recht om te klagen! / O, mijn Vaderland, jij bent overal bij me!').

De collectie bevat zo'n zeventig in Berlijn in de jaren twintig en dertig uitgegeven poëziebundels en enkele almanakken en anthologieën. Een precies aantal is niet te geven, aangezien er nogal wat uitgaven zijn zonder plaats en/of jaartal. Die zeventig bundels zijn vanzelfsprekend niet alle afkomstig van bekende dichters. Van sommige van de minder bekende – zoals Sergei Rafalovich (1875-1943), in de collectie vertegenwoordigd met drie uitgaven, waarvan er één, *Zga* (Berlijn, 1923), niet is opgenomen in Olga Szteins bibliografie van 2000, Vladimir Korvin-Piotrovski en de later in een Duits concentratiekamp omgekomen Raisa Blokh (1899-1943) en Mikhail Gorlin

(1907-1944) – staan gegevens in het in de tweede noot genoemde 'Lexicon van dichters van het Russische buitenland'. Anderen, zoals I. Rodionov en Vasilii Monin staan daar niet in en zijn ook in studies over de Russische emigrantenuitgeverij niet te vinden. Na enig gespeur op internet blijkt I. Rodionov de Don Kozak en rabiante antisemiet Ivan Aleksandrovich Rodionov te zijn, aan wie zelfs een item in Wikipedia is gewijd. Zijn *Moskva-matushka* ('Moedertje Moskou', Berlijn, 1922) (afb. 8), is een heruitgave van een eerder (1911) in Moskou verschenen verhalend gedicht. Van Monin, net als Rodionov begraven op het Berlijnse kerkhof Tegel, is dankzij de site van het kerkhof te achterhalen dat hij geleefd heeft van 1869 tot 1937, lid was van een literair-muzikale kring in Berlijn en waarschijnlijk medewerker van de Berlijnse uitgeverij Ladyzhnikov, waar de twee bundels die zich in de collectie bevinden zijn gepubliceerd.

PARIJS

Parijs, aanvankelijk alleen het politieke centrum van de Russische emigratie,³ overvleugelde Berlijn al vrij snel en werd ook haar literaire en culturele centrum. Sommige emigranten kwamen al voor de Revolutie regelmatig in Parijs. Hippius en Merezhkovskii bezaten er zelfs een appartement; ze zetten hierin hun Petersburgse leven voort, dat wil zeggen net als in Sint-Petersburg werd hun huis een ontmoetingsplaats voor schrijvers en dichters. Dezen hielden er hun lezingen en lazen voor uit eigen werk. De 'zondagse salons' van de Merezhkovskiis wonnen nog aan betekenis na het gedwongen vertrek uit de Sovjet-Unie van Ruslands belangrijkste religieuze filosofen, die zich allemaal in Parijs vestigden.⁴ Bij de Merezhkovskiis kwam vooral de oude garde bijeen: Bunin, Bal'mont, Khodasevich. Jongere dichters als Aleksandr Ginger (1897-1965), Boris Bozhnev (1898-1969), Georgii Evangulov (1894-1967), David Knut (1900-1955), Boris Poplavskii (1903-1935) en vele anderen vormden kringen als *Palata poetov* ('Het paleis van de dichters') en kwamen regelmatig bijeen in cafés in Montparnasse.⁵

Een van de meest typische en ook een van de beste dichters van de emigratie was Georgii Ivanov (1894-1958) (afb. 9). Hij heeft minder aandacht van de literatuurkritiek gekregen dan dichters als Khodasevich en Tsvetaeva, maar werd door de Russische dichters in Parijs, zeker na de dood van Khodasevich (1939) en de terugkeer van Tsvetaeva naar de Sovjet-Unie

twee jaar eerder, beschouwd als de primus inter pares. Toen Ivanov in 1922 emigreerde had hij in Rusland al zes bundels gepubliceerd die nog sterk onder invloed stonden van het symbolisme. Pas in de emigratie, en misschien dankzij de emigratie, groeide Ivanov uit tot een bijzonder en origineel dichter. Het meest algemene thema van de Russische emigrantenpoëzie: nostalgie naar het noodgedwongen verlaten vaderland, wordt bij hem op een bijzondere manier verwoord ('Rossiia schastie. Rossiia svet. / A, mozhët byt', Rossiia vovse net' – 'Rusland is geluk. Rusland is licht. / Maar misschien bestaat Rusland helemaal niet.'). Heel vaak is er sprake van een dubbele visie: beelden van het thuisland, een sneeuwstorm in Sint-Petersburg bijvoorbeeld, worden verbonden met een beschrijving van het landschap van de verbanning. Het geliefde verleden staat tegenover het hopeloze heden; de tijden smelten vaak samen via antithetische uitdrukkingen; licht en donker, goed en kwaad zijn niet meer van elkaar te onderscheiden. In de collectie ontbreken helaas de drie Parijse bundels die Ivanov tijdens zijn leven publiceerde, maar wel is er de postume, maar door hemzelf samengestelde in Amerika uitgegeven bundel *1943-1958 Stikhi* ('1943-1958 Gedichten', New York, 1958). De redacteur

van de bundel, Roman Gul, noemt Ivanov in zijn inleiding de enige existentialist in de Russische literatuur. Een gedicht dat hij citeert is het waard om over te nemen: 'Khorosho, chto net tsaria. / Khorosho, chto net Rossii. / Khorosho, chto Boga net. / Tol'ko zholtaiia zaria, / Tol'ko zvvezdy ledianye, / Tol'ko milliony let. / Khorosho – chto nikogo. / Khorosho, chto nichego. / Tak cherno i tak mertvo, / Chto mertvee byt' ne mozhët / I chernee ne byvat', / Chto nikto nam ne pomozhet / I ne nado pomogat' ('Goed dat er geen tsaar is. / Goed dat er geen Rusland is. / Goed dat er geen God is. / Alleen de gele zonsondergang, / Alleen de sterren van ijs, / Alleen miljoenen jaren. / Goed dat er niemand is. / Goed dat er niets is. / Zo zwart en zo doods, / Dat er niets dodelijkers kan zijn / En er niets zwarter is, / Dat niemand ons zal helpen / En ook niet hoeft te helpen.')

Ivanov is matig vertegenwoordigd in de collectie, maar dat geldt zeker niet voor andere Russische dichters die in Parijs hun domicilie zochten. Het gaat om tientallen dichters, belangrijke zowel als onbelangrijke; in totaal bevat de collectie ongeveer 125 afzonderlijke bundels en een reeks verzamelbundels van de dichters van de eerste emigratiegolf. Sommige ervan zijn verschenen bij de in Praag

Afb. 9 Georgii Ivanov: *Heide. Tweede boek met gedichten*. Berlijn: Grzhebin, 1923. Portret van Ivanov door Georges Annenkov (1889 - 1974)

opgerichte, maar in 1925 naar Parijs verhuisde uitgeverij YMCA-Press, die nog steeds bestaat en in de loop van haar inmiddels bijna honderdjarige bestaan een groot aantal boeken op het gebied van de Russische literatuur, filosofie en religie het licht heeft doen zien.

Na de bezetting van Parijs door de Duitse troepen in 1940 zochten veel Russische emigranten hun heil in het Vichy-Frankrijk van Pétain; anderen weken uit naar Amerika. Sommigen, zoals de Merzhkovskiis, verwelkomden de nazi's, in de hoop dat dezen een einde zouden maken aan het communistische bewind in hun land. Enkele dichters van Joodse afkomst (Jurii Mandelshtam en de al eerder genoemde Raisa Blokh en Mikhail Gorlin) overleefden de naziterreur niet en kwamen om in een concentratiekamp. Nikolai Otsup (1894-1958), in de collectie alleen vertegenwoordigd met zijn monumentale dichtwerk *Devnik v stikhakh* ('Dagboek in verzen', Parijs, 1950), waaraan hij vijftien jaar had geschreven, meldde zich bij het Franse leger, zat anderhalf jaar als antifascist in een Italiaanse gevangenis en nam na zijn vlucht daaruit en terugkeer in Frankrijk deel aan de verzetsbeweging, de maquis. Aandacht

verdient ook Anna Prismanova (1892-1960, vier bundels in de collectie), wier verzameld werk in 1990 in Den Haag werd uitgegeven.

PRAAG, WARSCHAU, SOFIA, BELGRADO, RIGA, TALLIN

De collectie bevat maar een beperkt aantal bundels die in deze Oost-Europese hoofdsteden zijn uitgegeven, hoewel zich ook hier schrijvers en dichters vestigden en er een bloeiend literair leven was. Een van de redenen van dit geringe aantal uitgaven 'in de periferie' was dat de dichters er de voorkeur aan gaven hun werk te publiceren in de centra van de literaire emigratie: eerst Berlijn en vervolgens Parijs. Dat gold bijvoorbeeld voor de in Rusland mateloos populaire, na de Revolutie naar Estland uitgeweken Ego-futurist Igor Severianin (1887-1941). Ook in de emigratie bleef Severianin ijverig publiceren. Het merendeel van de negen uitgaven van Severianin in de collectie is in het begin van de jaren twintig in Berlijn gepubliceerd. Een rariteit is zijn in 1925 in Tallin verschenen autobiografische roman in verzen *Kolokola sobora chuvstv* ('De klokken van de kathedraal van gevoelens') (afb. 10). Het in de collectie aanwezige exemplaar is nog niet opengesneden, staat wel in de bibliografie van Sztein van 1978, maar niet in die van zijn vrouw.

Afb. 10

Een tweede reden waarom er weinig afzonderlijke bundels zijn uit de Oost-Europese hoofdsteden is dat de dichters zich beperkten tot gezamenlijke uitgaven, in veel gevallen omdat ze de middelen niet hadden om een uitgave te bekostigen en ook niet bekend genoeg waren om in een fonds van een van de uitgeverijen te worden opgenomen. Dat gold niet voor Marina Tsvetaeva, die in 1925 van Praag naar Parijs verhuisde en haar werk eerst publiceerde in Berlijn, later in haar nieuwe woonplaats. De minder bekende dichters in Praag vormden de actieve kring *Skit poetov* ('Het klooster van dichters'), later afgekort tot *Skit* en brachten hun werk uit in vier verzamelbundels waarvan er drie in de collectie aanwezig zijn. Dichters die hierin publiceerden zijn onder meer Alla Golovina, Viacheslav Lebedev, Vladimir Mansvetov, Vadim Morkovin, Kirill Nabokov (de jongste broer van Vladimir Nabokov), Tat'iana Ratgauz, Emilia Chegrintseva. Van Golovina en Chegrintseva is er een aparte bundel in de collectie (respectievelijk uitgegeven in Berlijn en Warschau); de andere hier genoemde dichters zijn niet eens allemaal opgenomen in het 'Lexicon van dichters van het Russische

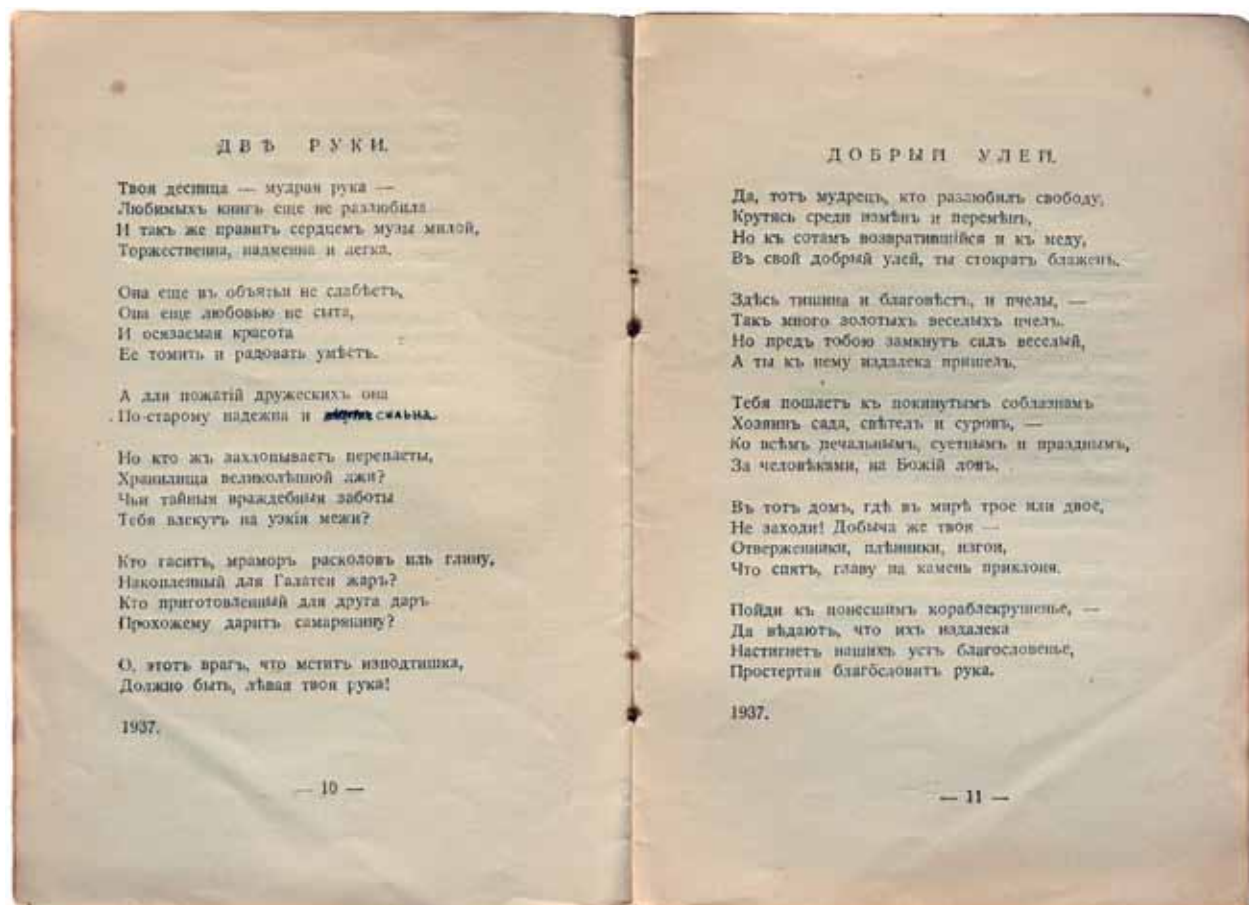

Afb. 11 Valerii Pereleshin: *De goede korf*, Harbin, 1939. Omslag en twee gedichten

buitenland.' Ook de jong gestorven dichter Jurii Goncharov (1903-1929) staat daar niet in; zijn enige, in 1929 in Praag uitgegeven bundel *Kniga stikhov* ('Gedichtenboek') maakt wel onderdeel uit van de collectie. Over Georgii Pronin en zijn bundel *Uzor tenei* ('Het patroon van schaduwen', Praag, 1927 zijn geen gegevens te vinden. Het exemplaar in de collectie is volgens een stempel voorin afkomstig uit de bibliotheek van de St. Sergius High School, een Russische-Engelse middelbare school in New York.

HARBIN

De Russische diaspora in Harbin in het Verre Oosten was wat het uitbrengen van literatuur betreft op zichzelf aangewezen. Contacten met de emigranten in Europa waren er, gezien de enorme afstand die hen scheidde, nauwelijks. Dat belette de Russen in Harbin – het was een groot aantal, ongeveer 150.000 emigranten – niet van de stad een 'Russische' stad te maken met hun eigen instituten, scholen, kerken, bibliotheken, opera en symfonieorkest. Er was een bloeiend cultureel en literair leven, wat zich onder meer uitte in de publicatie van een

reeks gevarieerde kranten en tijdschriften. Een van de bekendste literaire tijdschriften, waarin veel jonge dichters debuteerden, was *Rubezh* ('De grens'), dat in 1927 werd opgericht, een oplage haalde van meer dan tweeduizend en achttien jaar zou blijven bestaan. De dichters verenigden zich in de kring 'Churaevka'⁶ in 1926 opgericht door de dichter Aleksei Achair (1896-1960, pseudoniem van Aleksei Gryzov). Van hem zijn de vaak geciteerde regels: 'Ne zagnula sud'ba nas, ne vygnala / Khot' prignula do samoi zemli. / A za to, chto nas Rodina vygnala, / My po svetu ee raznesli' ('Niet het lot heeft ons gebogen, weggejaagd, / ook al heeft het ons tot de grond toe doen buigen. / Maar omdat het vaderland ons heeft weggejaagd / hebben wij het over de hele wereld verspreid.') Onder auspiciën van Churaevka werden veel dichtbundels en anthologieën gepubliceerd. In 1932 gaf de kring een eigen krant uit, die werd geredigeerd door Valeri Pereleshin (1913-1992, pseudoniem van Valerii Salatko-Petrishche).

De collectie bevat een opmerkelijk groot aantal in Harbin (en later ook Shanghai) gepubliceerde dichtbundels. Het zijn er een zestigtal, naar schatting tachtig tot negentig procent van alle in het Verre Oosten verschenen

Afb. 12 Dmitrii Klenovskii: *De ongreijbare sputnik*. Spolokhi, 1956

afzonderlijke bundels van Russische emigrantendichters. De belangrijkste van deze dichters zijn Aleksei Achair, Valerii Pereleshin (afb. 11) en Arsenii Nesmelov (1889-1945, pseudoniem van Arsenii Mitropol'skii). Ze zijn alle drie uitstekend vertegenwoordigd in de collectie. Interessante dichters waren ook Larissa Andersen (1911-2012) en Lev Grosse (1906-1949). Andersen voorzag in haar levensonderhoud als danseres in cabarets en clubs, trouwde met een Fransman en emigreerde in de jaren vijftig naar Frankrijk. Grosse, de zoon van de, tijdens het tsarisme, Russische consul in Shanghai, studeerde in Parijs en Berlijn en gaf in de late jaren twintig een aantal bundels uit in Shanghai. In 1948 keerde hij vrijwillig terug naar de Sovjet-Unie, waar hij na enige tijd werd gearresteerd en omkwam in een kamp.

Toen Harbin in de jaren dertig werd bezet door de Japanners verhuisden veel emigranten naar Shanghai. Vandaar zwermde ze, na de communistische machtsovername in 1947, uit over de hele wereld. Pereleshin kwam in Brazilië terecht, een vriendin van hem, de dichteres Marianna Kolosova (1903-1964; de collectie bevat vijf van haar bundels) in Santiago in Chili. Achair en Nesmelov hadden minder geluk. Ze waren in Harbin gebleven en werden, toen het Russische leger in 1945 Harbin innam, samen met talloze andere emigranten gearresteerd en naar de Sovjet-Unie gedeporteerd. Achair zat tien jaar in een kamp en woonde vervolgens nog enkele jaren in Novosibirsk. Nesmelov, die in het Witte Leger van Koltsjak had gediend en pas in 1924 vanuit Vladivostok naar Harbin was gevlucht, kwam al in 1945 om in een doorgangsgevangenis.

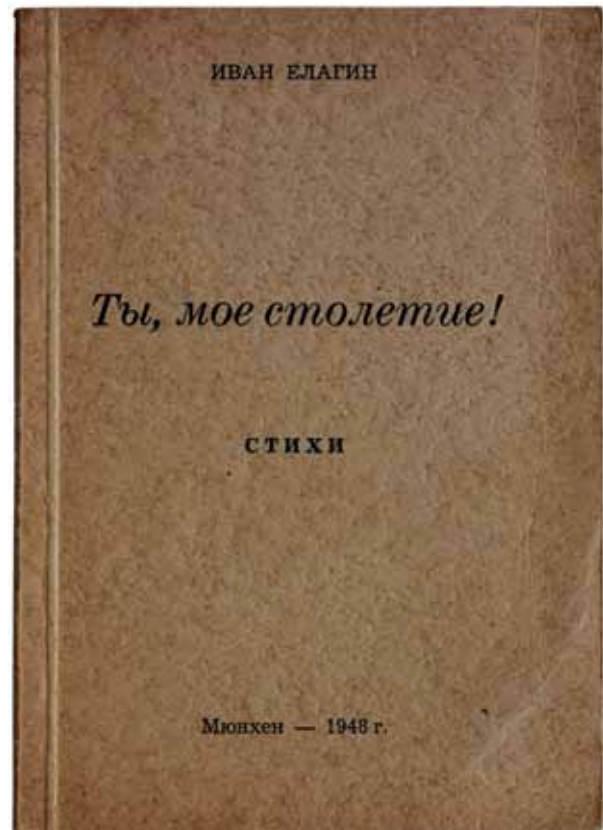
DE TWEDE GOLF VAN DE EMIGRATIE

Ten gevolge van de Tweede Wereldoorlog ontstond er een tweede golf van Russische emigranten. De meesten van hen waren krijgsgevangenen en/of tewerkgesteld in Duitsland, die na afloop van de oorlog weigerden terug te keren naar de Sovjet-Unie. Ook waren er nogal wat burgers bij uit de Baltische landen die genoeg hadden van het Sovjetbewind en tegen het einde van de oorlog naar Duitsland waren gevlucht. Ze verbleven veelal enige tijd in kampen voor displaced persons totdat ze een nieuw domicilie mochten kiezen. Een aantal bleef in Duitsland (München werd het nieuwe Duitse centrum van de Russische emigratie); velen vertrokken naar Amerika, dat tamelijk bereidwillig de Russen

opnam: in totaal ruim 500.000 in de periode 1940-1950.

De tweede golf bevatte niet, zoals de eerste, bekende dichters, wel een aantal emigranten die de literatuur waren toegewijd, maar zich onder het Sovjetbewind niet konden ontplooien, aangezien hun werk niet strookte met het in de Sovjet-Unie voorgeschreven socialistisch realisme. Een van hen was Dmitrii Klenovskii (1893-1976), die wat zijn leeftijd betreft zou kunnen behoren tot de eerste emigratiegolf, maar pas in 1942 de Sovjet-Unie verliet en pas in de jaren vijftig volop zijn poëzie begon te publiceren. Er was weliswaar in 1917, nog voor de Oktoberrevolutie, een bundel van hem verschenen, maar deze was nauwelijks opgemerkt door de kritiek. Klenovskii werkte vanaf de jaren twintig als journalist in Oekraïne, tot hij kans zag het land te verlaten en via Wenen in Duitsland terechtkwam. Hij is een 'klassiek' dichter, in de trant van het acmeïsme, de dichtersgroepering (Nikolai Gumilev, Anna Akhmatova, Osip Mandel'stam) die het symbolisme ontdeed van zijn zweverigheid, en ontwikkelde zich tot een van de beste dichters van de tweede golf. Ook bij hem vinden we het 'eeuwige' thema van de Russische emigrantendichters: nostalgie naar Rusland, zoals in het gedicht 'Poet zarubezha' ('De dichter van het buitenland'): 'On zhivet ne v Rossii – eto / Neizbyvnyi ego udel, / No on russkim zhivet poetom / I drugim by ne zakhotel' ('Hij woont niet in Rusland – dat is / zijn voortdurende lot, / Maar hij leeft als een Russisch dichter / En zou geen ander willen zijn.') Van de dertien bundels die hij uitgaf in de jaren vijftig tot aan zijn dood bevinden zich er negen in de collectie (afb. 12).

Als belangrijkste dichter van de tweede golf wordt Ivan Elagin (1918-1987, pseudoniem van Ivan Matveev) gezien. Hij was de zoon van de futuristische dichter Venedikt Matveev (tijdens de Stalinterreur in 1937 gearresteerd en doodgeschoten) en de neef van de bekende Sovjetdichteres Novella Matveeva. Elagin studeerde medicijnen in Kiev, waar hij trouwde met de dichteres Ol'ga Anstei. Toen de Duitsers terugtrokken uit Kiev volgde hij het Duitse leger, en werkte enige tijd in een Berlijns ziekenhuis (in een schuilkelder werd zijn dochter geboren, de latere dichteres Elena Matveeva). Elagin (afb. 13) bleef na afloop van de oorlog in Duitsland en emigreerde in 1950 naar de Verenigde Staten. Daar schreef hij een dissertatie en kreeg een aanstelling aan de Universiteit van Pittsburgh, waar hij tot aan zijn dood Russische literatuur doceerde. Hij was

Afb. 13 Ivan Elagin: *D*
Jij, mijn honderjarige! München, 1948

een productief dichter, met dertien uitgaven van zijn werk bijna compleet vertegenwoordigd in de collectie. Van hem is het bekende gedicht 'Mne neznakoma gorech' nostalgii...' ('Ik ben niet bekend met de bitterheid van de nostalgie...'), dat voor velen het symbool is geworden van het Russische buitenland.

Mne neznakoma gorech' nostalgii.
Mne nraivitsya chuzhaia storona.
Iz vsei davno ostavlennoi Rossii
Mne ne khvataet russkogo okna.

Ono mne vspominaetsia donyne,
Kogda v dushe stanovitsia temno –
Okno s bol'shim krestom poseredine,
Veчерnee goriashee okno.

('Ik ben niet bekend met de bitterheid van de nostalgie. / Mij bevalt een vreemd land. / Van al het lang geleden achtergelaten Rusland / Ontbreekt me alleen een Russisch raam. // Ik herinner me dat tot nu toe, / Wanneer het donker wordt in de ziel – / Een raam met een groot kruis in het midden, / Een brandend raam in de avond.)

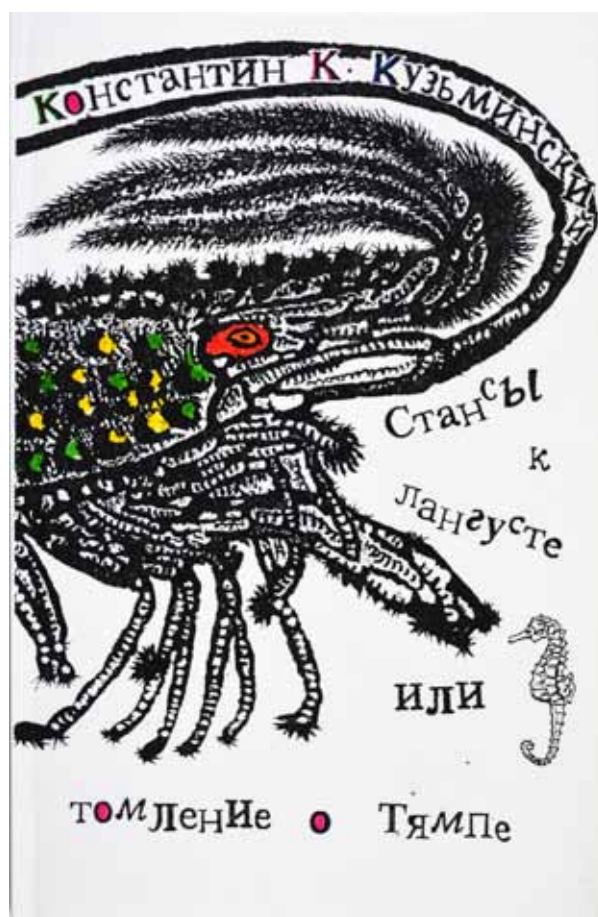
Andere belangrijke dichters van de tweede golf van de emigratie zijn Nikolai Morshen

(1917-2001), Yurii Ivask (1910-1986), Igor Chinnov (1909-1996; net als Ivask kwam hij na de oorlog vanuit Letland in Duitsland terecht) en Valentina Sinkevich (1926). Ze zijn, net als zovele anderen (het 'Lexicon van dichters van het Russische buitenland' noemt er in totaal veertig) allemaal in Amerika terechtgekomen, waar ze veelal werk vonden als docent Russisch aan een universiteit. Van nagenoeg alle dichters van de tweede emigratiegolf, in zoverre ze aparte bundels hebben gepubliceerd, bevat de collectie uitgaven, in veel gevallen hun complete gepubliceerde werk.

DE DERDE GOLF VAN DE EMIGRATIE

De derde golf Russische emigranten verliet de Sovjet-Unie in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw en was een direct gevolg van de politiek van het communistische bewind. Na de 'dooi' ten tijde van Khrushchev traden de autoriteiten weer harder op tegen dissidente elementen in de samenleving. Hoewel velen nog tot kampstraffen werden veroordeeld schrok de Sovjetregering terug, onder meer onder invloed van de kritiek van de westerse landen, voor de nietsontziende vervolging zoals de Stalintijd die had gekend. Vooral Joden mochten in groten getale het land verlaten en emigreerden naar Israël en Amerika. Wat de schrijvers en dichters onder de emigranten betreft was er een verschil met die van de eerste en tweede golf. Terwijl de emigranten na de Revolutie en Tweede Wereldoorlog vrijwillig vertrokken, werden de schrijvers en dichters van de derde golf in veel gevallen gedwongen als 'asociale', niet in de Sovjetmaatschappij passende, elementen naar het buitenland te vertrekken. Zoals bekend werd Aleksandr Solzhenitsyn in 1974 in een vliegtuig gezet en onder KGB-bewaking naar Duitsland getransporteerd. De zonder twijfel belangrijkste dichter van de derde emigratie, Joseph Brodsky (1940-1996, net als Solzhenitsyn Nobelprijswinnaar, Brodsky kreeg de prijs in 1987), was hem al voorgegaan. Na een veroordeling wegens 'landloperij' zat hij enige tijd in een strafkamp, maar werd, onder druk van het Westen, vervroegd vrijgelaten en emigreerde vervolgens naar de Verenigde Staten.

Vanzelfsprekend is Brodsky als een van Ruslands grootste dichters uitstekend vertegenwoordigd in de collectie. De meeste van zijn bundels zijn verschenen bij uitgeverij Ardis in Ann Arbor, een uitgeverij die buitengewoon veel gedaan heeft voor de

Afb. 14

Russische emigrantenliteratuur en ook al uitgaven van dissidente dichters publiceerde voordat deze gedwongen werden uit de Sovjet-Unie te vertrekken. Dat gold bijvoorbeeld voor Natalia Gorbanevskaia (1936-2013). Nadat ze in 1968 met een groepje dissidenten had deelgenomen aan een demonstratie op het Rode Plein om te protesteren tegen de inval van de Sovjettroepen in Tsjecho-Slowakije, werd ze gearresteerd en veroordeeld tot een gedwongen verblijf in een psychiatrische kliniek. In 1975 kon ze haar land verlaten en vestigde ze zich in Parijs. Ardis publiceerde haar eerste bundel, *Poberezhje* ('Kustgebied') in 1973.

Een andere, al wat oudere dichter van de derde emigratiegolf is Naum Korzhavin (1925). Hij werd als 'kosmopoliet' in 1947 gearresteerd, naar Siberië verbannen en in 1956 gerehabiliteerd. In de jaren zestig publiceerde hij geregeld in de ondergrondse pers, de samizdat, kreeg problemen met de autoriteiten omdat hij dissidente schrijvers verdedigde en had in 1973 de mogelijkheid naar Amerika te emigreren. Verschillende van zijn bundels verschenen bij de Duitse uitgeverij van emigrantenliteratuur Posev in Frankfurt am Main. Net als bijna alle Russische dichters

die van hun vaderland waren afgesneden leed hij onder de emigratie, die hij eerder als ondergang dan als redding beschreef: 'Ia znaiu sam: / Zdes' tozhe nebo est'. / No umer tam / I ne voskresnu zdes'. (...) Ia kazhdy den' / Vstaiu v chuzhoi strane.' ('Ik weet zelf / Hier is ook een hemel. / Maar ik ben daar gestorven / En zal hier niet herrijzen. (...) Elke dag / sta ik op in een vreemd land.')

Ook Yurii Kublanovskii (1947), een van de oprichters van de dichtersgroep SMOG (beginletters van 'Smelost', 'Mysl', 'Obraz', 'Glubina' – 'Dapperheid', 'Gedachte' 'Beeld', 'Diepte'), die zich verzette tegen de officiële Sovjetliteratuur, werd gedwongen zijn land te verlaten. Hij vestigde zich in Parijs, waar hij medewerker werd van de emigrantenkrant *Russkaia mysl'* ('De Russische gedachte') en Radio Svoboda. Bundels van hem verschenen bij onder meer Ardis en YMCA-Press. Tijdens het bewind van Gorbachev keerde hij terug naar Rusland.

Afb. 15

De derde emigratiegolf heeft veel dichters naar het Westen gebracht (Het 'Lexikon van dichters van het Russische buitenland' noemt er tachtig). De meesten emigreerden naar Amerika, maar velen gingen ook naar Parijs, zoals de bekende zanger van protestsongs Aleksandr Galich (1919-1979) en naar Israël of via Israël naar een ander westers land. Net als van de dichters van de tweede emigratiegolf bevat de collectie ook van die van de derde golf een zeer groot aantal uitgaven. Heel veel van de Russische emigrantenpoëzie van na de oorlog – in de collectie gaat het om ongeveer 350 afzonderlijke bundels – is in Amerika gepubliceerd. Maar ook Duitsland (100 bundels), Parijs (170 bundels) en Israël (50 bundels) hebben een aanzienlijke bijdrage geleverd aan de in de collectie terechtgekomen poëzie van de Russische dichters van de tweede en derde golf.

De meer recente uitgaven van Russische emigrantenpoëzie zien er in veel gevallen verzorgder uit dan de eenvoudige, soms zelfs nogal onooglijke publicaties van de dichters van de eerste golf. Vooral de in Amerika gepubliceerde bundels vallen soms op door hun originele vormgeving, zeker als het gaat om niet-traditionele dichters die beïnvloed zijn door futurisme, surrealisme en hedendaagse, 'vrije' westerse poëzie. Omslag en typografie van de bundel *Stansy k languste ili Tomlenie o Tyampe* ('Verzen voor de langoest of Het verlangen naar Champa', Brooklyn, 1987 (afb. 14) – als alternatieve titel mag de lezer ook kiezen voor *Stony k Lokuste* ['Gekreun voor Locusta']) – van het enfant terrible van de Russische emigratie in New York Konstantin Kuzminskii (1940-2015) passen bij de experimentele inhoud ervan. Dat geldt nog sterker voor de uitgaven van de jongste generatie naar Amerika geëmigreerde Russische dichters, zoals die zich bijvoorbeeld verzameld hebben rond het tijdschrift *Magazinnik* ('Winkeltje'). De bundel *Den' zaumi* ('De dag van Zaum',⁷ New York, 2017) (afb. 15) van Igor Satanovskii (1969), een van de medewerkers van *Magazinnik*, is 'futuristisch' vormgegeven en gedrukt in een bewust kleine oplage van twintig genummerde en door de auteur gesigneerde exemplaren.

De na de val van de Sovjet-Unie geëmigreerde dichters verschillen niet van hen die in Rusland zijn gebleven. De literatuur, zeker de poëzie – die maar weinig wordt gelezen in het huidige Rusland en geen enkel gevaar inhoudt voor het huidige bewind – is daar geheel vrij. Men kan uitgeven wat men wil, niet alleen de

huidige generatie dichters, maar ook allen die vroeger verboden waren, van de dichters van de samizdat tot en met alle geëmigreerde dichters. Van belangrijke dichters van de eerste emigratiegolf als Tsvetaeva en Khodasevich zijn uitstekende edities van hun verzameld werk verschenen; de uitgaven van de gedichten van Brodsky in Rusland zijn niet meer te tellen. Westerse publicaties van Russische poëzie zijn in feite niet meer nodig, ze ontstaan alleen dan wanneer de nu in alle vrijheid geëmigreerde Russische dichters hun werk in hun nieuwe woonplaats wensen uit te geven. Dat gebeurt maar op beperkte schaal. Bijna alle geëmigreerde dichters, onder wie Aleksei Tsvetkov (1947), Bakhyt Kenzheev (1950) en Polina Barskova (1976) geven er tegenwoordig de voorkeur aan hun werk in Rusland te publiceren.⁸

De verzameling Russische emigrantenpoëzie in de LS collectie is, zoals gezegd, uniek, niet geheel compleet, maar wel buitengewoon rijk aan originele uitgaven, van zowel dichters die later beroemd zijn geworden als van minder spraakmakenden en zelfs van hen van wie elk nader spoor ontbreekt. De uitgaven zijn, behalve uit de hierboven genoemde plaatsen, afkomstig uit de hele wereld: Australië, Armenië, Engeland, Zwitserland, Italië, Spanje, België, Zweden, Finland. De Russische emigranten, inclusief de dichters onder hen, zijn uitgewaaid over de hele wereld en hebben op de meest verschillende plaatsen in de wereld hun werk uitgegeven. Het is een klein wonder dat een zeer groot deel van dit zo verspreide werk op één plek bijeen is gebracht en op één plek valt te raadplegen en te bestuderen. Het zou mooi zijn als de collectie kan worden aangevuld met de nog ontbrekende items.

NOTEN

1 Een tweede druk verscheen in 1984 in Parijs, een jaar voor Struves dood; een derde druk, aangevuld met een korte encyclopedie van persoonsnamen, in Parijs-Moskou 1996.

2 Er zijn in Rusland sinds de jaren negentig van de vorige eeuw verschillende door het Ministerie van Onderwijs 'goedgekeurde' geschiedenissen van de Russische literatuur in de emigratie verschenen, speciaal bestemd voor studenten aan hogescholen en universiteiten. Ik noem bijvoorbeeld V.V. Agenosov, *Literatura russkogo zarubezh'a* ('De literatuur van het Russische buitenland', Moskou, 1998), A.I. Smirnova (red.), *Literatura russkogo zarubezh'a (1920-1990)* ('De literatuur van het Russische buitenland (1920-1990)', Moskou, 2006) en A.P. Abramenko (red.), *Istoriia literatury russkogo zarubezh'a (1920-e – nachalo 1990-kh gg.)* ('De geschiedenis van de literatuur van het Russische buitenland (de jaren twintig tot het begin van de jaren negentig)', Moskou, 2011. In 1999 verscheen in Sint-Petersburg *Slovar' poetov russkogo zarubezh'a* ('Lexicon van dichters van het Russische buitenland'), dat gegevens bevat van circa 450 geëmigreerde Russische dichters.

3 Belangrijke leden van de Tijdelijke regering als Alexander Kerenskii en Pavel Miliukov en ook leiders van andere antibolsjewistische partijen vestigden zich allemaal in Parijs.

4 In 1922 beval de Sovjetregering een groot aantal filosofen (Nikolai Berdiaev, Semen Frank, Lev Shestov, Sergei Bulgakov en anderen) Rusland te verlaten. De meeste passagiers van het 'schip van de filosofen' waarop ze werden afgevoerd, kwamen in Parijs terecht.

5 Een recente, bijna duizend pagina's tellende studie, tevens anthologie, van de Russische emigrantenpoëzie in Parijs in de vroege jaren twintig is Leonid Livak / Andrei Ustinov, *Literaturnyi avangard russkogo Parizha: Istoriia. Khronologiia. Antologiia. Dokumenty* ('De literaire avant-garde van het Russische Parijs: Geschiedenis. Chronologie. Anthologie. Documenten', Moskou, 2014.

6 Genoemd naar de helden van een in die tijd populaire roman: *Brat'ia Churaevy* ('De broers Churaev', 1922) over Russische ballingen in de Altai.

7 Zaum', ofwel het bovenverstandelijke, een begrip geïntroduceerd door de Russische futuristische dichters Aleksei Kruchenykh en Velimir Khlebnikov voor poëzie die wordt gevormd door niet-bestaande, veelal onbegrijpelijke woorden.

8 Veel gegevens (een inleiding met uitgebreide interviews) over de thans in Amerika woonachtige Russische dichters zijn te vinden in: Iakob Klots, *Poety v N'iu-Iorke. O gorode, iazyke, diaspore* ('Dichters in New-York. Over de stad, de taal, de diaspora', Moskou, 2016).

МАРИНА ЦВѢТАЕВА
ЦАРЬ-ДѢВИЦА
ΠΟΛΛΑ-ΡΟΖΑ

ЛХ.

ЭПОХА

1922

Marina Tsvetaeva: *Het Tsarenmeisje. Een sprookje in versen.*
Berlijn: Epokha, 1922. Omslag van Liudmila Chirikova (1895 - 1995)